

Batılılaşma ve Sivil Toplum Kavramları Üzerinden İdris Küçükömer'in Türk Siyasal Düşüncesindeki Yeri

İdris Küçükömer's Place in Turkish Political Thought Via Westernization and Civil Society Concepts

Mümtaz Levent AKKOL¹

Özet

Bu makalede, İdris Küçükömer'in Batılılaşma ve sivil toplum kavramları üzerinden Türk siyasal düşüncesindeki yeri incelenmiştir. Türk siyasal düşüncesinde önemli bir yeri olan Batılılaşma kavramı sivil toplum kavramı ile birlikte ele alınmıştır. Bu birlikteliği İdris Küçükömer'in düşüncesinde bulmak mümkündür. Bu iki kavramın yanı sıra İdris Küçükömer, Türkiye'nin Batılılaşmada başarılı olamayacağını Asya tipi üretim biçimi üzerinden açıklamaktadır. Ayrıca İdris Küçükömer, Osmanlı'nın üretim ve yaşam tarzında neden bir dönüşüm gerçekleştirilemediğini ve neden sınıf bilincinin oluşmadığını Asya tipi üretim biçimi üzerinden tartışmıştır. İdris Küçükömer'in kurmuş olduğu sivil toplum ve Batılılaşma birlikteliği eşit yurttaşlık düşüncesi ile güçlendirilmiştir. Bu çalışmada İdris Küçükömer'in; sivil toplum, Batılılaşma, Asya tipi üretim tarzı ve eşit yurttaşlık üzerine görüşleri çalışmalarından derlenmiş ve bu kavramlar ayrı ayrı ve birlikte tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Batılılaşma, Sivil Toplum, Asya Tipi Üretim Tarzı, İdris Küçükömer

Abstract

In this article, the place of İdris Küçükömer in Turkish political thought was examined through the concepts of Westernization and civil society. The concept of Westernization, which has an important place in Turkish political thought, has been discussed with the concept of civil society. It is possible to find this association in the thoughts of İdris Küçükömer. In addition to these two concepts; İdris Küçükömer explains through the Asiatic mode of production; Turkey not able to succeed on Westernization. İdris Küçükömer also discussed through the Asiatic mode of production; why the transformation in the Ottoman production and lifestyle has not have happened and why there has not been the class consciousness. The association between the civil society and Westernization which has been founded by İdris Küçükömer is reinforced by the idea of equal citizenship. In this study, the views of İdris Küçükömer on civil society, Westernization, Asian type of production and equal citizenship were compiled from his works and these concepts have been discussed one by one and together.

Keywords: Westernization, Civil Society, Asian Mode of Production Type, İdris Küçükömer

Gönderim Tarihi: 7 Ekim 2018
Kabul Tarihi: 22 Ekim 2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mumtaz.akkol@bozok.edu.tr ,

Giriş

Siyaset bilimi ve sosyolojinin ana konularından biri, zenginliğin nasıl paylaşılacağı ve bu paylaşımındaki adaletsizliklerin yaratacağı sorunlardır. Tam da bu nokta da kapitalizmin zenginliğin paylaşımı konusunda nasıl bir toplum modeline dönüştüğü ve Batılı toplumu yarattığı sorusu önem kazanmaktadır. Bu makalede incelenen Batılılaşma kavramını bu kavramla ilişkilendirilen modernleşme düşüncesi ile birlikte ele almak mümkündür. Batılılaşma kavramı, sosyal bilimler alanında ve siyasal teoride önemli bir yere sahiptir. Bu alanlarda Batılılaşma üzerine çok söz söylenmiş ve ciddi tartışmalar sürdürülmüştür. Toplumları ve toplumdaki bireylerin yaşayış biçimindeki değişimin maksatlı olarak dönüştürülmesini anlayabilmek için öncelikle kavranması gereken konuların başında modernleşme, modernite ve batılılaşma kavramları gelmektedir. Batılılaşma ile birlikte Türk siyasal düşüncesinin temel tartışma konularından bir diğeri de modernleşmedir. Modernleşme çabaları Batılılaşma fikrini barındırmakta, çoğu zaman Batılılaşma arzusu ile birlikte hareket etmektedir. Batılılaşma fikrinin taraftarı Batıcı ve Laik olarak tanımlayabileceğimiz kesim Tanzimat'tan itibaren askeri, eğitim ve kültür kurumlarını kapsayan bir dönüşümü ön görmüştür. Bu fikrin karşısında ise Batıyı sadece teknolojik açıdan öykünülebilecek bir kavram olarak tanımlayan İslamcı-Muhafazakâr bir kesim fikir mücadelesi vermiştir. Batılılaşma fikri ile modernleşme birbirlerini tamamlayan birer kavramdır. Batılılaşma fikrinin taraftarları modernleşme politikalarını kurmuş ve yürütmüşlerdir. Batılılaşmaya karşı duranlar ise modernleşme politikalarına karşı muhalif olmuşlardır.

“Batılılaşma kendi içinde dinamiklerini taşımakta mıdır yoksa Batı algısını belirleyen kişiler ve Batı dışı toplumlarca nasıl anlaşıldığı mıdır?” Bu sorunun cevabını İdris Küçükömer'de aramak doğru olacaktır. Çünkü İdris Küçükömer, Batıcılık kavramını incelerken bu ve benzer sorular üzerine fikirler geliştirmiştir. İdris Küçükömer, Türk toplumuna alışkın olmadığı aynalardan bakma fırsatını sunmuş olan düşünürlerdendir (Yılmaz, 2007, s. 157). Batılılaşma kavramı kendi içinde dinamiklerini taşımaktadır tezine ulaşan Küçükömer, bu tezi *Türkiye Batılaşamaz* sözüyle açıklama çabasında olmuştur. Batı toplumunda evrimsel bir süreç içerisinde gelişen kurum ve yapılar Osmanlı'da görülmemektedir. Batı, Rönesanstan sonra sanayi devrimi ile kapitalizm sürecine geçmiştir. Batı medeniyetinin kapitalizm sürecinin bir sonucu olduğu görüşünü savunan Küçükömer, Osmanlı'nın kapitalist düzene geçememesinin Türkiye'nin de Batılaşamayacağı sonucunu doğuracağını söylemiştir. Batılılaşmanın kendi içindeki dinamiklerinden bir diğeri sivil toplumdur. Batıda eşit yurttaşlardan oluşan toplum, Doğuda tebaa toplum olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı ve Doğu bünyesinde politik toplum barındırmaktadır. Aradaki fark Batının değişim konusunda consensus (uzlaşım) mekanizmasına sahip olması ve sivil toplumun politik toplumu etkileyebilmesi iken Doğuda politik toplum halktan kopuktur ve değişimler tepeden inmece, dayatmacı yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Alt yapı-üst yapı, merkez-çevre ilişkilerinin Doğuda kesin hatlarla ayrıldığı ve geçirgenliğinin az olduğu görülmektedir.

Türk Siyasal Düşüncesinde; İdris Küçükömer *Batılılaşma ve Sivil Toplum* adını verdiği çalışmada, Türk siyasal düşüncesinin, sosyal bilimler ve siyaset biliminin önemli konularından olan Batılılaşma ile birlikte Sivil Toplum ele almıştır. Sivil toplum; İdris Küçükömer'in tanımı ile “Sivil bireylerden oluşan ve bu bireylerin bir araya gelmesiyle toplumun gücünü ortaya çıkartan kuruluşlardır (Küçükömer, 1994).” Sivil Toplum kuruluşları toplumsal gücü siyasal ve ekonomik açılardan iyi tanırlar ve kamu hizmeti içinde bu gücü kullanırlar. Sivil Toplum ele alındığı bölümde İdris Küçükömer'in görüşlerinden hareketle Asyagil üretim biçimini değerlendirmek mümkündür. Bu bölümde İdris Küçükömer, *yeniden üretim ve liberal değil sivil toplum* tezleri ile üretim biçimlerine de dikkat çekmiştir. Toplumsal gelişim ve dönüşümler incelendiğinde, *Osmanlı'da kapitalist sisteme neden geçilemediği* bir alt başlık olarak incelenmiştir. Toplumda görülen üretim biçimi ve artı değer paylaşımı toplumun düşünce yapısını, etkilemektedir. Osmanlı'da görülen üretim biçimi Asya tipi

üretim biçiminin belirgin izlerini taşımaktadır ve bu yönüyle Batı'dan ayrılmaktadır. Dolayısı ile Osmanlı'daki düşünce yapısı ve yaşam biçimi Batıdan farklıdır. Osmanlı'nın sosyal ve ekonomik yapısı Batı dışı olarak kabul edilebilir. Böylece kapitalist sisteme neden geçilemediğine ilişkin bir tez oluşturulmuştur. İdris Küçükömer'in tezleri, Türk Siyasal Düşüncesine sivil toplumu ön plana çıkartması gerekliliğini, felsefesi olmayan toplumların şeklin ötesinde yeniliğe kapalı duruşlarını ve kapitalizmi doğuran ve besleyen öğelerin Batıdaki kaynakları ile boyut kazandırmıştır.

Bu çalışma bir literatür taraması niteliğindedir. İdris Küçükömer imzalı ve genel hatlarıyla Türk siyasal düşüncesini yansıtan kaynaklardan Batılılaşma ve sivil toplum kavramlarının tanımlarına ve bu tanımların yorumlarına ulaşmak üzere çeşitli kitap ve makaleler taranacak, elde edilen bilgilerin bir araya getirilmesi, ilişkilendirilmesi ile kişisel yorumlar da eklenerek bu konuya yeni bir perspektif kazandırılmaya çalışılmıştır. Sosyal bilimler literatüründe Batılılaşma ve sivil toplum kavramlarını konu almış birçok çalışma bulunmaktadır. Çok sayıda kaynağa ulaşabilme fırsatı bir avantaj olarak görülse de çok sayıda farklı görüşün ve tartışmanın olduğu bir konu üzerine İdris Küçükömer üzerinden yeni şeyler söylemek ve söylenenleri temellendirmek oldukça zordur. Söylenecek sözler aynı konu başlığı altında olsa da İdris Küçükömer'in düşüncelerinden hareket ederek çalışma alanına özgünlük kazandırması amaçlanmıştır.

Genel Olarak Batılılaşma ve Sivil Toplum

Batılılaşma, Batılı olmayan toplumlara yönelik bir söylemdir. Bu söylem içinde geri kalmışlığı ve Batının ulaştığı gelişmişlik düzeyine ulaşma arzusunu içerir. Batı dışı toplumlar, *modern olma* çabasıyla tarihsel olarak geç kalmışlıklarını giderilmelerinin bir aracı olarak Batılılaşmayı görmüşlerdir. Bu durumdan ayrı olarak Batılılaşma; kolonizasyon ve kapitülasyon ikilisiyle kapitalist pazarın büyümesini de kapsamıştır. Dolayısıyla Batılılaşma kapitalizme eklenmek yönüyle modernleşmeden ayrılmaktadır. Dolayısıyla Batılılaşma kapitalist olmakla mümkündür (Küçükömer, 1994: 15). Batılılaşma, modernleşme içinde kalarak, kendini tanımlayan öznelere de sahiptir. Batılılaşma denildiğinde modernleşme anlaşılmakta ancak bir modernleşme çabası Batı olmadan da geliştirilebilmektedir. Japonya Batı olmadan kendi modernleşmesini çabasını yürütmüş toplumlara bir örnektir (Küçükömer, 1994). Batılılaşma tanımı üzerinde fikirler ele alınacaksa *modern olma* ifadesinin iyi anlaşılması gereklidir. Batı, kendini tanımlarken *modern* kelimesini kullanmaktadır. Modern kelimesinin Batı literatüründe kullanılışı dinden kaynaklanmaktadır. 5. ve 6. Yüzyıllara ait Hıristiyan metinlerinde Latince *modernus* olarak kullanılan kelime, geçmiş pagan toplumlarla Hıristiyan toplumlar arasındaki farklı vurgulamaktadır (Habermas, 1994, s. 31). Pagan topluluklar eskiye aittir, *modern* olanlar ise Hıristiyan toplumdur. O halde Hıristiyan toplumlar yeniyi temsil etmektedir (Demirhan, 2004: 17). O dönemin henüz Hıristiyanlaşmamış olan toplumlara; İzlanda, İskandinav ve kuzey Slav toplumdur. Bu toplumlara Hıristiyanlaşmış diğer Avrupa topluluklarından ayırmak için Hıristiyan Avrupa kendisini tanımlarken *modern* kelimesini kullanılmıştır (Demirhan, 2004). Modern kelimesinin günümüzde kullanılan anlamı, Rönesans döneminde değişen dünya algısının bir sonucu olarak genişlemiştir. Rönesans düşüncesinin etkisiyle; bilginin ve teknolojinin hızlı ilerleyişi, sosyal ve kültürel alandaki değişimler ve yeni yaşam tarzı *modern* kelimesi ile ifade edilmiş, *modernlik* kavramı kullanılmıştır. Başlangıçta bir kelime ile sınırlı olan modernlik anlamı, zamanla kavramsallaşarak genişlemiştir. Bu kavramsallaşmada, coğrafi keşiflerin, rasyonel düşüncenin ve seküler dünya görüşünün etkisi olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte Hıristiyanlık algısındaki ve yaşam biçimindeki değişimin de modernlik algısına etkisi olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm bir kavramsallaştırmayı aşarak; bilimsel bilginin, bilimlerin, sanayileşmenin, teknolojinin, ekonomik refahın ve özgürlüğün hâkim olduğu yeni bir çağ olarak görülmüştür. Modernlik kavramını doğuran ve insanlık tarihinde bir kırılma noktası olan bu süreçler 18.yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin ışığında gerçekleşmiştir (Çiğdem, 2001). Aydınlanma düşüncesinde; gelişme, eleştirel akıl, özgür bireycilik ve doğa bilimlerine verilen önem temeli oluşturmuştur. Aydınlanma düşüncesi, Kant, Rousseau; Voltaire, Locke, Hobbes, Hume gibi düşünürlerin öncülüğünde tarihte önemli bir iz bırakmış ve yeni bir yol çizmiştir. Bu düşüncede;

tarih boyunca, bilim ve düşüncenin ilerlemesine katılanlar *ileri* ve katılmayanlar ise *geri* sıfatıyla kategorize edilmiştir. Toplumsal ve bireysel yaşayışa ulaşılan *ileri* düşüncenin kurallarını sunan Aydınlanma düşüncesi *Batılı* yaşam modelini de oluşturmuştur. Bu bakış açısı *Ethnocentrique* bir bakış açıdır. Batı dışı toplumlar Aydınlanmanın toplum modeline uymadıkları için *ilkel* ya da *geri* toplumlar olarak sınıflandırılmıştır (Altun, 2002, s. 91).

Buraya kadar olan bölümde “modernlik” kavramını ele almamızın sebebi, “modernlik” fikirlerinin pek çok yönden modernleşmeye, dolayısı ile Batılılaşmaya tesir etmiş ve geri kalmışlığın tanımını ve geri kalmışlıktan kurtulmanın gerekliliği ve bunun mümkün olduğuna olan inanca ilham kaynağı olmuş olmasıdır. Coğrafi keşiflerin ve uzak bölgelere ulaşmanın sonucunda Batı toplumu dışında da toplumlarla karşılaşmıştır. Farklı toplumlar ve yaşam tarzları ile karşılaşmanın ve eleştirel düşüncenin gelişmesi ile Aydınlanma düşüncesi kendini de sorgulamaya başlamıştır. Bununla beraber Batının kendi dışında kalan, kendine benzemeyen toplumların *ileri* olmadığına dair algı pekişmiştir. Bu dönemde Batı düşüncesi, kendi dışındaki toplumları kendinden ayırmak için *modern* tanımını kullanmıştır. Kendine benzemeyen toplumlar Batının ötekisini oluşturmuştur. Öteki de artık barbar olarak adlandırılmaktadır. Bu anlayışa göre Batı, modern ve *ileri*, kendine benzemeyen toplumlar barbar ve geridir (Hentsch, 1996, s. 124). İşte bu noktada Batı dışı toplumlardan, Batının kendisini tanımlamada kullandığı “modernlik” kavramını “ötekini” tanımlamakta kullandığı *geri kalmış* tanımla birlikte kabul edenler vardır. İçinde bulunduğu geri kalmışlıktan, Batıya benzeyerek kurtulabileceklerini düşünen bu toplumlar zaman içerisinde kapitalizmle tanışmışlardır. Batıya benzeme çabalarının kapitalizmle buluşması “Batılılaşma”nın kapitalizmin bir sonucu olduğu yorumunu doğrulamaktadır. Aydınlanma süreci, bu sürecin düşünsel ve felsefi boyutu, sivil kurumların güçlenmesi, sahip olunan koloniler vasıtasıyla markentalist sermaye birikimi kapitalizmi beslemiştir. Bu süreç Batı medeniyetini yaratmış, var olan medeniyeti Orta çağ Avrupası’nın karanlığından dünyaya yön veren bilim, sanat merkezi kapitalist Avrupa’ya dönüşmüştür (Küçükömer, 1994: 29).

Hala yaşadığı zaman dilimini tanımlayamayan, kapitalizmin burjuva değerleriyle biçimlenmemiş, gelişime karşı yeterli olgunlukta olmayan bir toplumda Batılılaşma gerçekleşebilir mi? sorusu Batılılaşma tanımı yapıldıktan sonra aklı kurcalamaktadır (Sheyegan, 2002, s. 17). İdris Küçükömer’de bu soruya cevap arayanlardandır. Batılılaşma, kapitalizmle birlikte gelişirken “sivil toplumu” da güçlendirmiştir. Zaten var olan sivil toplum daha çok sorumluluk ve kamu hizmeti üstlenmiştir. Modernlik tanımında olduğu gibi sivil toplum tanımı da dini merkezlidir. Çünkü Orta çağ Avrupası’nın sivil toplum kuruluşu öncelikli olarak kilisedir. Derebeyler ve diğer toprak sahipleri kralla ortak hareket etmektedirler. Sivil toplum kilise üzerinden gelişirken kralın kiliseden özgürleşmesi de sekülerizmin doğumunu hazırlamıştır. Sivil toplum ve sekülerizm paralelliği de bu ortaklık üzerinden açıklanabilir. Feodal toplumun yıkıntıları arasında modern burjuva toplumu filizlenmiştir. Sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmadan, yerine yeni sınıflar ve savaşım biçimleri getirmiştir. Burjuva bu tarihte son derece devrimci bir rol oynamıştır. Burada bahsedilen devrim sanayi devrimidir (Marks & Engels, 2005, s. 117). Sivil toplum kavramı Batı düşüncesinde burjuvazinin ortaya çıkışından sonra, özellikle burjuvaziyi tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak gelişen süreç içerisinde kavramın farklı koşullarda, farklı düşünürler tarafından, farklı biçimlerde tanımlandığı görülmektedir. Kavramın içerdiği öğeler değişen koşullarla bağlantılı olarak gelişmiş ya da değişmiştir. Sivil toplum ile politik toplum ayrılığı ve sivil toplumun yurttaşlık, eşitlik ve demokrasinin kurucu öğelerinden biri olması bu çalışma da ön plana çıkmaktadır (Davutoğlu, 2000, s. 34-35).

Tartışma

Türkiye Batılılaşamaz

Türkiye’de Tanzimat ile başlayan Batıcılık akımından söz etmek mümkündür. Tanzimat sonrasında Batıcılık Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve Cumhuriyetin kurucu kadroları ile devam etmiştir. Bu Batıcı gurupları İdris Küçükömer Batıcı- laikler olarak tanımlamıştır. Küçükömer’e göre Batıcılar; “Batının özellikle askeri, siyasi, eğitim ve bazı kültür kurumlarını aktarma yoluna gitmişler ve laikliği geri kalmışlıktan kurtuluş ilkesi olarak görmüşlerdir”(Küçükömer, 1994). Bunun için laiklik ilkesi Türkiye’de genellikle Batıcılıkla birlikte anılmaktadır. Buradan hareketle, Batıcılığın karşıtı İslamcılık olarak “de facto” bir tanıma kavuşmuştur. Ne var ki hem Batıcılar hem de İslamcılar bir sınıf hareketi oluşturamamışlardır. Sınıf hareketine dönüşemeyen fikir hareketleri toplumsal değişimin dinamiği olamamıştır. Batıcı-laik kesim, iktidara sahip olmak ve iktidarını korumak üzerine hareket etmiş, İslamcılar da Batıyı teknik yönden kabul ederken İslam kurumlarını yaşatmayı öncelikli hareket noktası kabul etmişlerdir. İkinci Meşrutiyetten itibaren, günümüze kadar devam eden; kendini Batıcı oldukları için *ilerici* olarak niteleyen laikler ile Batıya ve Batılı değerlere karşı mesafeli duran İslamcılar arasında bir üst yapı kavgasından söz edilebilir. Batıcı-laik kesimin Batılılaşmayı askeri, siyasi, eğitim ve bazı kültür kurumlarındaki köklü değişikliklere dayandırması, İslamcı kesimin Batıyı yalnızca teknolojik ilerlemede öykünülebilecek bir kaynak olarak görmesi farklı yaklaşımların en önde gelen örneğidir. Bu çatışma aynı zamanda bir kapitalistleşme konusudur. İdris Küçükömer’in *Türkiye Batılılaşamaz* tezi de kapitalist sürece dâhil olmayan toplumların Batılılaşamayacağı ana fikri üzerine kurulmuştur. Devlet kurumları üzerinden bir Batılılaşma kapitalizmi göz ardı ettiği sürece eksiktir (Küçükömer, 1994).

Küçükömer’e göre (1994) Osmanlının kapitalistleşmemesi toprak düzeni ve üretim tarzından ötürüdür. Batı toplumları Germantik üretim tarzına sahipken Osmanlı’da Asya tipi üretim tarzı görülmektedir Kapitalizmin hazırlayıcı kurumlarından biri olan feodalite Osmanlı’da yoktur. Türkiye ile ilgili asıl tez, "Tüm Türk tarihinde ekonomik ilişkilerle üretim ilişkilerinin çakışması" tezidir. Küçükömer, Osmanlıda Batılılaşma hareketinin başladığı yıllardan itibaren Batıdan alınan üst yapı kurumlarının Osmanlının bünyesine uymadığını söylemektedir (Küçükömer, 1994: 34). Bu uyumsuzluktan emperyalizm yararlanmaktadır. Batılılaşma üzerine sürdürülen üst yapı çatışması belli kesimlerin artık üründen pay alması ile sonuçlanmaktadır. İktidarı kullanan bürokratların kendi paylarına çıkar elde etmelerinin yanı sıra ülke bu uygulamaların sonucunda emperyalizmin sömürge dizgesine katılmaktadır.

Osmanlı’da üretim araçlarına sahip olan bir sermaye sınıfı ve sanayiye emeğini satarak katılan bir işçi sınıfı bulunmamaktadır. Ekonomik açıdan oldukça zor durumda bulunan Osmanlı kapitülasyonlarla Batılı tüccarlara ülkenin kapısını açmış, onlara imtiyazlar tanımıştır. Bu günlerin etkisi üretim dışında kalmış bir tüketim toplumu olan ülkemizde halen devam etmektedir. Üretmeden yalnızca tüketen bir toplum olarak kapitalizme teslim olmuş bir toplum görüntüsü çizilmektedir. Bu durum yüzeysel Batılılaşma hareketleri ile uyum göstermektedir. Batılılaşma, sivil toplumun ve kapitalist kurumların oluşması ile mümkündür. Batıda gelişim mülkiyetin bireye geçmesi, belediye yönetimleri, sanayileşme, Protestan düşüncenin gelişmesi ile olmuştur. Yaşantıya müdahale eden kurumların gücü azalmıştır. (Kilisenin ve derebeylerinin) Türkiye’de ise Batıda yaşanan gelişim süreci yaşanmamıştır. Bireycilik, hümanizma, politika felsefesi değişimin aracı ve sonucu olmuştur. Türkiye ise araçsız bir sonucun peşindedir. Batı kapitalizmi (değerli madenlerin sermaye birikimi olması) ile güçlenmiş ve gelişmiştir. Merkantilizmin sanayileşmeyi doğurması ile kapitalist evrim yeni bir döneme geçmiştir. Osmanlı hem merkantilizmde hem de sanayileşmede yer almamıştır. Dolayısı ile Osmanlı bugünkü Batılılaşmanın dışındadır.

İdris Küçükömer’de Sivil Toplum Arayışları

Küçükömer'e göre sivil toplum ile politik toplum, birbirinden bağımsız iki ayrı yapı değildir. Sivil toplum, en basit anlamıyla ihtiyaçların giderildiği toplumdur. "Politik toplum ise, sivil toplum içindeki hâkim sınıfların oluşturduğu toplumdur (Davutoğlu, Güven v.d. 2000, s. 35)." Küçükömer sivil toplum-politik toplum ilişkisini alt yapı-üst yapı ilişkisi olarak görmekte ve sivil toplumu alt yapıya yerleştirirken, politik toplumu üst yapıya yerleştirmektedir. Batıda tarihsel mücadele, politik topluma girme ve kararlarda söz sahibi olma mücadelesidir. Küçükömer'e göre Batıda politik ve sivil toplum arasındaki ilişki, Greko-Romen dünyasından beri bu biçimde yürümektedir (Küçükömer, 1994, s. 133). İdris Küçükömer, özgür, özerk ve özgür bireyin özel olarak Anadolu'da, genel olarak Doğu kültürlerinde oluşmasının önündeki engellerin neler olduğunu anlama çabasındadır. İdris Küçükömer'in modernleşme ile ilgili fikirlerinde ise Avrupa'nın modernleşmesini ve gelişmesini sivil toplumun gelişmesine bağlamıştır. Türkiye'deki tepeden inme ve modernleşme yanlısı eliti Türkiye'deki gelişmenin önündeki en büyük engel olarak tanımlamıştır. İdris Küçükömer (1994); "Türk halkının demokratik yaşamı seçebilmesinin önünde genetik engeller olabilir. Çünkü yüzyıllar boyu sürekli merkezi bir iktidar gücünün önünde *tebaa* ve *kul* olagelmış insanlarla demokrasi kurulabilir mi? Bu nitelikteki bireyler demokrasiyi isterler mi?" diye sormaktadır.

Toplumlar hayatın üretiminin maddi koşullarını, onların koyduğu sınırlamalar içinde, yapısal eğilimlerine göre örgütlerler. Küçükömer'in bu tezi Batının sivil toplum yapısının nasıl işlediğini özetlemektedir. Batı toplumunun uzlaşım (*consensus*) üzerine kurulu olduğunu, sınırlamalar ve yapısal eğilimlerin onayla (*consent*) belirlendiğini söylemektedir. Toplumun kabul etmediği değişim söz konusu değilken değişime toplum yön vermektedir. Doğu toplumlarında ise üstten dayatmacı bir değişim talebi vardır. Bunun da sebebi sivil toplumun, yaşantısında söz sahibi olabilen bireylerin bulunmayışdır (Küçükömer, 1994, s. 133). Toplumların düşünce seviyeleri sahip olunan felsefe ile bilgiye öncelik verilmesi ile belirlenmektedir. Batı toplumları Rönesans ile birlikte bilgiye verilen değeri öne çıkartırken, Doğu toplumları önceden Batı toplumlarına bilgi aktaran konumlarını kaybetmişler, bilgiyi, felsefeyi dışlamışlardır. Bunun içindir ki talepleriyle ortaya çıkan bir sivil toplum oluşmamış, aksine bir itaat toplumu oluşmuştur. Gelişim evrimsel bir süreçtir, gelişim tepeden inme yöntemlerle sağlanamaz. Sivil toplumun önemi de bu noktada belirginleşmektedir. Gelişimin toplumsal evrim sonucu olması bireyin tek ve guruplar halinde etkileşimi ile mümkündür.

Sivil toplumda birey özgürlüğünü arama ve yaratma çabasındadır, Doğu toplumlarında ise hür olan egemen olandır. Sivil toplumun özgürlük arayışı egemen olanla aynı haklara sahip olması anlamına gelmektedir. Bu durumda eşitliğin özgürlüğe denk olduğu tanımını doğurmaktadır. Batıya ait olduğu düşünülen özgürlük, adalet ve eşitlik kavramları sivil toplum içinde filizlenmiştir. Batılı kavramların bir toplumda kabul görmesini bekliyorsak o toplumda sivil toplumun oluşması gerekmektedir. İdris Küçükömer'in "sivil" tanımı aynı zamanda vatandaş olma durumunu da ifade eder. Vatandaş olamamış *tebaa* konumundaki kişi kendini gerçekleştirmede ve haklarını arama ve yaratmada etkisiz kalacaktır. Yurttaşlar tanımını "eşitler" tanımı ile özdeşleştiren Roma Hukuku Batı düşüncesinin ve sivil toplumun kaynaklarından biridir.

Sivil toplum yazılarında (1994) üretim biçiminden yola çıkılarak Osmanlı'nın, Türkiye'nin farklılığının tanımlaması yapılmaktadır. İdris Küçükömer'in düşünceleri bu tanımı geliştirmeye ve diğer konulara bu kaynaktan bakmaya yöneliktir. Bu kaynak kendine özgü niteliklerdir. "Nomandik" göçebe üretim-yaşayış tarzının etkileri Türkiye felsefesi için kaynaklarından biri olarak kabul edilebilecektir. Üretim ve değer paylaşımı süreçlerinde farkındalıklarını oluşturan toplumlar bakışlarını kendilerine çevirebilecekler, bir felsefi birikime ulaşabileceklerdir. Sivil toplum felsefesi olan bir toplumdur. Bir toplumun felsefesinin ortaya konulması gerçekçi olacaktır. Gelişme ve değişim bu felsefeden beslenmektedir (Küçükömer, 1994).

Asya tipi üretim biçiminin topluma ait bir felsefeye yol teşkil edebileceği düşüncesi Asya tipi üretim biçiminin daha iyi incelenmesini gerektirmektedir. Asya tipi üretim biçiminin başlıca özellikleri şunlardır; Asya tipi üretim biçimi, ilkel üretim biçimleri ile benzerlik göstermektedir. İkel üretim biçimlerinde de özel mülkiyet bulunmaz. Topluluğun üyesi olan her birey toprağı kullanma hakkına sahiptir. Ancak Asya tipi üretim biçiminde bir sömürü düzeninden bahsetmek mümkündür. İkel toplumdaki üretim biçimlerinde ise bir sömürden söz edilemez. Asya tipi üretim biçimi ile ilkel toplumların üretim biçimleri sömürünün olup olmaması üzerinden ayrılırlar. Asya tipi üretim biçiminde savaşlar sonrasında edinilmiş köleler görülmektedir. Ancak bu köleler sanayi devrimi sonrasındaki köle biçiminden farklıdır. Sanayi devrimi sonrasındaki kölelik düzeninde köle sahipleri bağımsızdır. Ancak Asya tipi üretim biçiminde köle sahibi de bağımsız değildir. Üretimde köleyi kullanan köle sahibi devlet angaryasına tabiidir. Angarya uygulaması hem Asya tipi üretimde hem de feodal düzende görülmektedir. Ancak angarya, Asya tipi üretim biçiminde ve feodal düzende farklılıklar göstermektedir. Angarya uygulamasının Feodal biçiminde kölenin bağılılığı doğrudan derebeyine aittir. Asya tipi üretim biçiminde ise devlete topluca bir bağılılık söz konusudur. Asya tipi üretim tarzı sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçişe zemin hazırlamış olan bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu haliyle kendi bünyesinde bir çelişki barındırmaktadır. Asya tipi üretim tarzında devlet ve devlete bağlı egemen sınıfın üretim sürecine, koşul ve sonucuna doğrudan müdahalesi söz konusudur. Asya tipi üretim biçiminde elde edilen ürünün bir kısmını devlet aristokrasisi peşin pay olarak almaktadır. Bu durum devlet aristokrasisini güçlendirmiştir. Asya tipi üretim biçimi yalnızca tarıma yönelik değildir. Özellikle Eski Mısır ve Mezopotamya'da inşaat gibi büyük çaplı işlerde Asya tipi üretim biçiminin çalışma yöntemi uygulanmıştır. Asya tipi üretim biçiminin tarıma dayalı olan ve olmayan biçimleri bulunmaktadır. Asya tipi üretim biçiminde düzenli olarak üretim fazlası bulunmaktadır. Bu üretim fazlası Asya tipi üretim tarzını geliştirmiştir. Asya tipi üretim tarzındaki üretim fazlası eşit dağılımın olmadığını göstermekte ve bu haliyle çelişki barındırmaktadır. Bu iç çelişkinin bir görünüşü de aynı anda sınıfsız ve sınıflı toplumun bir arada görülmesidir. Özel mülkiyet yoktur ancak devlet köylünün emeğine sahiptir ve yönetmektedir. Asya tipi üretim biçiminde kölelik düzenine ve feodal düzene geçişler olmuştur. Günümüzde Asya tipi üretim tarzının örnekleri de kapitalizme kolayca entegre olabilmektedir (Küçükömer, 1994).

Osmanlı'da da toprak mülkiyeti bireye ait değildir. Toprağın mülkiyeti üstün ve biricik otorite olan devlete aittir (Divitçioğlu, 2015). Halk tebaa kılınmıştır ve saray sömüren konumundadır. Osmanlı'da fikir hareketleri sınıflı toplumun oluşum eşiğindeki Asya tipi üretim biçimini yeterince işleyememiştir. Oysaki sınıf bilinci oluşmasında fikir hareketlerinin önemli rolü vardır. İdris Küçükömer (1994), Türkiye'de sivil toplumun neden oluşmadığını sorgularken Doğu toplumları ile Batı toplumları arasındaki farkı temel almıştır. Batı toplumları Greko-Romen dünyasına ait özellikleri ile Doğu toplumlarından ayrılmaktadır. Greko-Romen dünyasına ait insanın düşünce yapısı ile hukuk ve iktidar arasındaki güçlerin ayrılığı doğu dünyasında görülmemektedir. Greko-Romen dünyasındaki yurttaş, politikada etkin bir yere sahiptir. Batıda halkı mecliste/meclislerde görmek mümkündür. Halk iktidarı sınırlamakta ve paylaşmaktadır. Böylece doğrudan demokrasi hayata geçirilmiş olur. Yurttaşların yönetimi paylaşması hayatın doğrudan insanlar tarafından düzenlenmesi için gerekli koşuldur. İnsanların ortak kararları ve yönetimi paylaşmalarının bir sonucu olarak yaşama düzen getirmeleri dışarıdan yapılan müdahale ve düzenlemeden tamamen farklıdır. Yurttaşlar, dışarıdan yaşam alanına yapılacak bir müdahaleye şiddetle karşı çıkarlar. Küçükömer politik toplumun halk niteliği kazanamayacağını da belirtmektedir. Her ne kadar doğrudan olmayan bir demokraside iktidarda teklik yerine bir bölünmüşlük söz konusu olsa da politik bir toplumu halk olarak nitelendiremeyiz (Küçükömer, 1994, s. 133). Ayrıca, Batıda Roma hukukunun yeniden keşfedilmesinden sonra ayrıntılar eklenerek genişletilen kilise hukuku hak ve adalet konularında bir tartışma ortamının oluşmasında etkili olmuştur. Hak ve hukuk konularındaki tartışmalara feodal düzenin sorgulanması da eklenmiştir. Böylece iktidarı sınırlandırılması fikri gelişmeye başlamıştır (Poggi, 2005, s. 49). Doğu toplumlarında yönetime katılma ve iktidarı paylaşma konusunda tam tersi bir durum yaşanmıştır. Doğu toplumlarında iktidardaki bölünmüşlük ve paylaşım yerine iktidar merkezde ve tek elde toplanmıştır. İktidar paylaşılmadığı için

sivil toplum-politik toplum ayrımı da söz konusu değildir. Doğu toplumlarında hem politik toplum hem de sivil toplum oluşmamıştır. Bununla birlikte demokrat yurttaşlık geleneğinden söz etmek de mümkün değildir. Bu görüşleriyle Küçükömer (1994); sivil toplum arayışında Batı toplumu ile Doğu topluma arasındaki farkı ortaya koyma çabasını otonom ihtiyaç ve politik toplum yapısı üzerinden gerçekleştirmiştir.

İdris Küçükömer'in Batılılaşma Ve Sivil Toplum Kavramlarının Eleştirisi

İdris Küçükömer'in düşünceleri belli temellere dayanmakla beraber, bazı kesimlerce ciddi eleştirilere uğramıştır. Batılılaşmanın mümkün olmadığını söylüyor olması bazı kesimlerce Batı düşmanı olarak nitelendirilmesine, bazı kesimlerce de İslamcı olarak nitelenmesine neden teşkil etmiştir. Batılılaşmanın mümkün olup olmayacağını düşünmekle bir düşünürün siyasi kulvarını belirlemek gerçekçi değildir. Aynı zamanda bu eleştiri bilimsel bir değer de taşımamaktadır. İdris Küçükömer'in Batılılaşma ile ilgili tezleri dayandığı kaynaklar itibari ile yerindedir. Ne var ki İdris Küçükömer'in bu tezinde göz ardı edilen bazı noktalar bulunmaktadır. Mesela Osmanlı uzun yıllar Avrupa'da egemen olmuştur. Avrupalı kurumlar, devletler, kurumlar ve imparatorluklarla doğrudan iletişim kurmuştur. Bu dönemde Batının resmen bir parçası olmuş, Batının dönüşümüne etki etmiştir. Birçok kurulda Avrupalı olarak tanınan Osmanlı, Batı için öteki iken bazı durumlarda öykünülen konumda da olmuştur. Bugün Batı Avrupa'da dahi Osmanlı'nın etkileri bulunmaktadır. Osmanlı'nın Batıya hiç te yabancı olmadığı açıktır. Burada göz ardı edilen bir diğer konu Batının Osmanlı'yı, Osmanlı'nın Batıyı düşman olarak tanımlamasıdır. Osmanlı içindeki Batılı öğelerde milliyetçilik akımı doğrultusunda Osmanlıya yüz çevirmişlerdir. Osmanlı'nın bir üst kimlik olarak benimsenmediği, dini aidiyetin Osmanlı kimliğinin önüne geçtiğini görülmektedir. Batılılaşma topluma giydirilen bir elbise olduğu zaman içeriden benimsenmemiş sadece şeklen birtakım uygulamalar demeti olarak kalacaktır. Bu düşünce Türk siyasal düşüncesindeki egemen fikirlerden biridir. Ne var ki toplum zaman içinde giyindiği elbiseye göre davranışlar geliştirebilmektedir. Pozitivist politikaların değişim/değiştirme yönündeki olumlu sonuçları da bulunmaktadır. Bunun içindir ki bir konu tamamıyla doğru ve ya tamamıyla yanlış olarak değerlendirilmemelidir. Kabul görmüş her fikir en azından bir yönüyle yaşamsal bir gerçeğe dayanmaktadır (Reich, 2006, s. 249).

Sonuç

Batılılaşmayı, doğulu toplumların geri kalmışlıklarını telafi etmek amacıyla gerçekleştirdikleri değişim çabaları olarak ifade etmek mümkündür. Batılılaşmayı modernleşmeden/modernlikten ayıran birincil öge *kapitalizm* ile birlikte düşünülmesidir. İdris Küçükömer de Batılılaşmayı anlamak için öncelikle kapitalizmi anlama yolunu seçmiştir. Kapitalist dünyanın kapitalist olmayan dünyayı kendisine bağımlı kılarak emperyalizme eklemlediğini, bir çeşit sömürgeler yarattığını vurgulayan Küçükömer, Batılılaşma yolundaki çabaların emperyalizme eklenmeden sonuçlanamayacağını söylemiştir.

Modern toplum ancak eşitlikçi birey ile birlikte düşünülebilir. Eşitlikçi birey, tüm insanları kendisi gibi gören, kendi kendine yeterli olabilen, demokrasi bilincine sahip bireydir. Eşitlikçi bireylerin oluşturduğu/oluşturacağı *modern toplum* geçmişin özgürlükçü olmayan toplumlarından ayrılır. İnsanlığın toplumsal dönüşümü eşitlikçi bireye dayalı modern toplumla mümkündür. Eşitlikçi bireye dayanmayan bir toplumda modernleşmenin gerçekleşmeyeceğini söyleyebiliriz.

Burada karşımıza çıkan bir diğer kavram sivil toplum kavramıdır. Batı medeniyetini günümüze taşıyan dinamiklerden biri de değişim ve dönüşüme yön veren sivil toplumdur. Bu çalışmada, Batılılaşma ve sivil toplum bir arada ele alınmış kavramlardır. Batılılaşmanın kendini yaratan bir sürecin sonucu olması ve sürece sivil toplumun yön vermesi, bu iki kavramı birleştirmiştir. Türkiye

Batılılaşamaz derken Küçükömer, Osmanlı'da kapitalist kurumların yokluğu kadar sivil toplumun zayıflığını da gerekçe olarak sunmuştur.

Sivil toplum konusunun en can alıcı detaylarından bir diğeri toplumun sahip olduğu felsefedir. Bir toplum yaşam biçimi doğrultusunda bir felsefe geliştirmektedir. Batı, Rönesans'ta bilgiyi ön plana çıkarmış ve felsefi köklerine ulaşmıştır. Bir toplumun felsefesinin kaynaklarından biri de üretim biçimidir. Batıda görülen üretim biçimi Orta çağda Germantik üretim biçimidir ve üretim biçimi sanayi devrimi ve sivil toplum etkisi ile kapitalizme dönüşmüştür. Osmanlı'da görülen üretim tarzı Asya tipi üretim tarzıdır. Küçükömer'e göre bu üretim tarzının kapitalizme dönüşümü mümkün değildir. Ancak emperyalizme pazar olma şartıyla eklenilebilecek bu üretim tarzı dönüşüm için gerekli dinamikleri kendi içinde yaratabilmesi bakımından güçsüzdür. Asya tipi üretim tarzında sömüren ve sömürülen kesimler vardır. Osmanlı'da saray ve bürokratlar sömüren kesimi temsil ederken halk da tebaa konumundadır. Osmanlı'nın üretim biçimi üzerinden bir sivil toplumun oluşamamasının nedeni; halkın eşitlik talebinde bulunamaması olması ve artı değer paylaşımında hak iddia edememesidir.

Sivil toplum eşit yurttaşlık ilkesiyle beslenmektedir. Ancak Doğu toplumlarında yurttaşlık bilinci gelişmemiş, eşit yurttaşlık ilkesine ihtiyaç duyulmamıştır. Bu yapı ancak askerlik yapan, asker besleyen bir kitle olarak kalmıştır. Dolayısıyla Asya tipi üretim tarzının kendi içinden sınıf bilinci yaratması, Batılı anlamda bir felsefeye öncü olması mümkün değildir. Bütün bunların yanı sıra en önemli nokta, sivil toplum örgütlenmelerinin bir toplumun kendi toplumsal dinamiklerine dayanması gerekliliğidir. Bu dinamiklerin üzerinde yükselecek olan örgütlenmeler ile bireylerin, grupların, sınıfların politik hayata katılımı sağlanabilir ve ancak o zamantam anlamıyla bir sivil toplum kurulabilir.

Kaynakça

- Altun, F. (2002). *Modernleşme kuramı: eleştirel bir giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Çiğdem, A. (2001). *Aydınlanma düşüncesi*. İstanbul, İletişim Yayınları, 2001
- Davutoğlu, A., Avcı, G., Somer, K., Belge, M. (2000). *İdris Küçükömer anısına Türkiye'de sivil toplum arayışları*. İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları.
- Demirhan, A. (2004). *Modernlik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2015). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu*. İstanbul, Alfa Yayıncılık.
- Habermas, J. (1994). Modernlik: tamamlanmamış bir proje. (Çev. Güleğül Naniş), *Postmodernizm*, (Der. Necmi Zeka), İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Hentsch, T. (1996). *Hayali doğu batının akdenizli doğuya politik bakışı*. (Çev. Aysel Bora), İstanbul: Metis Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Batılılaşma-düzenin yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Halk demokrasi istiyor mu?*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Juntacılıktan sivil topluma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Sivil toplum yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Türkiye üzerine tartışmalar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Marx, K. ve Engels, F. (2005). *Komünist manifesto ve komünizmin ilkeleri*. Ankara: Sol Yayınları.

Poggi, G. (2005). *Modern devletin gelişimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Reich, W. (2006). *Dirimin öldürülüşü*. İstanbul: Payel.

Sheyegan, D. (2002). *Yaralı bilinç*. İstanbul: Metis Yayınları.

Yılmaz, S. H. (2007). İdris Küçükömer'in siyasal tezleri bağlamında AKP ve CHP parti programlarının analizi, *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(1), 156-173.